

Pompiliu Teodor - profesor și istoric (1930-2001)

Doru Radosav

Cartea de față, în proiectul său, s-a dorit a fi un volum omagial dedicat profesorului nostru la împlinirea vârstei de 70 de ani, dar datorită faptului că "timpul nu a mai avut răbdare", el s-a autoconvertit într-un volum "in memoriam".

Aceste câteva rânduri care au "privilegiul" de a prefăța volumul sunt, în fond, pe lângă un succint exercițiu de rememorare, schița nepretențioasă a unui capitol de istoria istoriografiei românești, pe care l-a împlinit prin opera sa Prof. Pompiliu Teodor, cel care, deopotrivă, a scris și a reflectat despre fenomenul istoriografiei românești. În această ipostază de grație, ca autor și temă în scrisul istoric, poate fi plasat cu strălucire profesorul nostru.

Născut în 1930 și format la Universitatea din Cluj, într-o perioadă în care școala istorică clujeană se afla, datorită climatului politic instalat de regimul comunist, la discreția și omnipotenta ingerință a politicului, agreat în permanență de noile comandamente ideologice, în ceea ce privește tradiția și continuitatea cu școala interbelică (reprezentată de Ioan Lupaș, Al. Lapedatu, Constantin Marinescu), tânărul istoric Pompiliu Teodor s-a apropiat în anii uceniciei sale de marile personalități ale vieții academice clujene, marginalizate în anii comunismului, cu care a avut șansa să lucreze împreună, precum: Lucian Blaga, G.Em. Marica. Constantă și esențială a fost apropierea de prof. David Prodan, care într-un fel a proiectat prin îndemnul, sfaturile și, indirect, prin opera sa formația istoricului și profesorului Pompiliu Teodor. Acest proiect a reușit întrucât disponibilitățile intelectuale și profesionale ale istoricului Pompiliu Teodor s-au întâlnit cu un domeniu și o epocă de cercetare pe care le-a ridicat la standardele de excelență ale cercetării și discursului didactic, și anume istoria secolului al XVIII-lea, a epocii luminilor.

Preluând și dezvoltând contribuțiile anterioare asupra problematicei secolului al XVIII-lea românesc (de la D. Popovici, L. Blaga, D. Prodan), profesorul P. Teodor a impus în discursul istoriografic românesc un program de cercetare și o viziune interpretativă care au modelat eforturi și inițiative și care a avut, în cele din urmă, rezultate remarcabile. Există câteva repere problematice în ceea ce privește programul istoriografic al secolului al XVIII-lea, pe care profesorul Pompiliu Teodor le-a urmărit constant, și din care a făcut o adevărată profesiune de credință ca istoric și dascăl. **În primul rând**, a demonstrat prin propria prestație științifică și didactică faptul că lectura istorică a secolului al XVIII-lea și a primelor decenii din secolul al XIX-lea este una care trebuie circumscrisă istoriei ideilor, aceasta cu atât mai mult cu cât istoricului îi este mai la îndemână să conecteze problematica istoriei românești la cea europeană, pornind de la o astfel de abordare. Profesorul Pompiliu Teodor a deschis cercetarea istoriei ideilor care, consecutiv, va jalona istoria intelectuală a unei epoci. **În al doilea rând**, s-a vorbit în cazul operei profesorului Pompiliu Teodor de apetența sa, sau de opțiunea sa, față de metoda sau direcția epistemică a comparatismului. Credem, însă, că profesorul Pompiliu Teodor a evitat comparatismul în sine, acesta fiind secundar în planul demersului său științific. A apelat la comparație în măsura în care dinspre această viziune a reușit să pună în evidență, să dezvolteze, problematica istorică românească.

În al treilea rând, prestația științifică și didactică a profesorului P. Teodor s-a particularizat pregnant prin inovațiile analizei și hermeneuticii fenomenelor istorice, în sensul că derularea logică a demonstrației istorice este dublată de flexibilitatea și variabilele analitice și explicative în virtutea cărora se conectează domenii de o mare diversitate, precum filosofia, teologia, lingvistica, teoria textului ca discurs, în sensul foucaultian al termenului. S-a aplecat asupra textului istoric, ca și asupra celui istoriografic, având convingerea că textul este, înainte de toate, o creație în sine (înainte de a deveni o sursă istorică), este un metatext. Textul istoric este, în cele din urmă, spunea profesorul P. Teodor, un "act de gândire" care se poate sublima la nivelul "rostirii", al scriiturii. Astfel, el l-a reconstituit pe Samuil Micu pe cele trei paliere ale rostirii filosofice, istorice, teologice.

Această achiziție sau deschidere metodologică pe care profesorul P. Teodor a oferit-o trebuie continuată de cei care urmează preocupările și disciplina istorică pe care a profesat-o.

În sfârșit, în **al patrulea rând**, el a știut că o cantonare strictă a demersului său științific în istoria ideilor este insuficientă, chiar dacă rămâne un exemplar exercițiu de erudiție, dacă în cele din urmă nu este împlinită într-o construcție istoriografică la care perseverent și fără emfază a lucrat. Astfel, profesorul Pompiliu Teodor, în cazul iluminismului românesc, a depășit stadiul de analiză strictă a istoriei ideilor, prelungindu-l cu reconstituirea modului în care aceste idei se reifică, se obiectivează în plan cultural, educativ, instituțional, în proiecte politice de reformă a societății române, tot așa după cum un program cultural și național din secolul al XVIII-lea este germinat de împărtășirile ideatice și intelectuale ale iluminismului. Această împlinire, acest demers istoriografic dus până la capăt, este demonstrat în două din lucrările sale și anume: *Interferențe iluministe europene* (1989), în capitolul *Iluminismul politic românesc și solidarități moderne în societatea secolului al XVIII-lea la români* și, respectiv, în capitolul intitulat *Iluminism și societate*, din sinteza de Istorie a României, realizată în anul 1998.

Aceste patru mari repere problematice ancorează un model de cercetare, un model de discurs istoriografic precum cele elaborate de profesorul P. Teodor. Fără îndoială că asupra arhitecturii interne a operei sale istorice, pe itinerariul de la temă la discurs, se vor dedica noi cercetări, cu rolul de a descoperi leit-motivele, aliterațiile din discursul său istoric, care sunt atât de particulare și atât de specifice unui eminent istoric și magistru, cum a fost profesorul P. Teodor.

Dacă secolul al XVIII-lea a rămas domeniul de excelență în opera sa istorică, este necesar să amintim marile sale contribuții: *Fragmentarium iluminist* (1975), *Interferențe iluministe europene* (1989), coordonarea volumului *Iluminismul și societatea românească* (1980), editarea unor opere ale reprezentanților Școlii Ardelene, Gheorghe Șincai (1964), Samuil Micu (1966) sau capitolele dedicate Iluminismului, prezentate în sinteze precum *Istoria României* (1964), *Istoria pedagogiei* (1966) și *Istoria literaturii române* (1968).

Elaborarea **ideii de națiune** în cadrul iluminismului secolului al XVIII-lea, precum și analiza acțiunilor politice și naționale, din același secol, ale românilor, au fost, în activitatea profesorului, atât teme de cercetare, dar în egală măsură, teme de reflecție și de meditație în zona inefabilă a laboratorului istoricului, a intimității sale creatoare. Pornind de la ideea națională a secolului al XVIII-lea, profesorul P. Teodor se pare ca a fost fascinat de o epocă în care ideea și fapta națională, germinate dinspre iluminism, primesc noi dimensiuni, și anume cele acumulate în experiența politică de la 1848. Tocmai de aceea, profesorul Teodor și-a conectat preocupările de fenomenul pașoptist și nu doar în măsura în care să detecteze liniile de forță dintre Iluminism și 1848. Astfel, a fost preocupat de relația dintre ideologia revoluționară de la 1848 și opera istorică a lui Samuil Micu, dar și de figuri exemplare ale revoluției pașoptiste precum: G. Barițiu, în lucrarea *G. Barițiu și Principatele Române până la 1848* (1967) și de Avram Iancu, reconstituit prin intermediul *Literaturii memorialistice* (1972). Relația iluminism-romantism-pașoptism a fost, fără îndoială, planul istoriei ideilor, principalul motiv al preocupărilor pentru fenomenul pașoptist ale profesorului P. Teodor, dar ea a fost în egală măsură motivată de admirația pe care a purtat-o față de ilustrul istoric al fenomenului pașoptist, care a fost Silviu Dragomir. Cu alte cuvinte, puterea exemplului și a excelenței într-o profesie poate mobiliza opțiuni și inițiative dinspre magistru spre discipol, mai ales că profesorul P. Teodor a fost în apropierea și sub îndrumarea lui Silviu Dragomir, în cadrul colectivului de editare al documentelor de la 1848 de la Institutul de Istorie din Cluj.

Personalitatea și opera profesorului P. Teodor nu pot fi pe deplin evaluate sau circumscrise fără a menționa succint preocupările sale în domeniul **istoriei istoriografiei**. Aproximarea sa de acest domeniu al scrisului istoric sau, așa cum deseori el menționa, al "istoriei istoriei", poate fi argumentată dinspre multiple provocări. Recunoaște într-o lucrare de la sfârșitul vieții că un îndemn convingător spre istoria istoriografiei l-a primit de la sociologul și omul de vastă cultură care a fost G. Em. Marica. Alături de motivele mărturisite, trebuie din nou să ne insinuăm în resorturile ascunse, nemărturisite, ale acestei opțiuni, spre un domeniu în care a avut o

vocație de întemeietor în cercetarea și în programa didactică universitară din Cluj și din România. Credem că apropierea de domeniul istoriografiei reclama disponibilități și abilități intelectuale și teoretice aparte, speciale, în mare parte genuine, dar în egală măsură și dobândite. În al doilea rând, preocupările de istoriografie trebuie anturate sau prefațate de un orizont cultural care depășește cultura generală și cultura de specialitate. Sunt necesare, în acest caz, capilarități și conexiuni cu cele mai pregnante domenii intelectuale din științele umaniste. În al treilea rând, orizontul bibliografic, de lectură, a ceea ce numim "biblioteca istorică" trebuie să fie impecabil. Cei mai mulți dintre cei care se ocupă de istoria istoriografiei pot să exceleze într-unul dintre aceste trei repere apriorice demersului istoriografic, profesorul P. Teodor, fără a fi convențional sau laudativ la adresa lui pentru că așa se cade, a excelat în toate. Nu de puține ori a mărturisit că anii din perioada sa de marginalizare din motive politice, și anume anii de ucenicie petrecuți ca angajat în Biblioteca Academiei, au fost inegalabili ca posibilități de lectură, de formare, de descoperire, de acumulări. Decantarea unor astfel de acumulări, dublate de reflecții și meditații punctuale asupra unor aspecte sau etape din istoria istoriografiei românești s-au realizat în cartea sa intitulată *Evoluția gândirii istorice românești* (1970). În această lucrare el inventariază, atât la nivelul unor studii introductive, cât și al unor texte ilustrative, succesiunea și contribuția reprezentanților scrisului istoric românesc, de la cronicari la opera contemporană. Studiile introductive, dense, esențiale, vor repera evoluțiile ulterioare în istoria istoriografiei românești, dezvoltate de profesorul însuși sau de discipolii săi. Este o carte-manual, cu mărturisite finalități didactice, care va dezvolta, în consecință, programe de cercetări, dezbateri, susținute de o posibilă școală de istoria istoriografiei înființată de profesorul P. Teodor. Dincolo de zona laborioasă a muncii istoricului angajat în reconstituirea și analiza scrisului istoric, se cuvin menționate încheierile sau deliberările profesorului asupra a ceea ce esențialmente înseamnă istoriografia. Aceste reflecții apar uneori în momente neașteptate, în lucrări nespecifice. Ele transpun, în astfel de cazuri, frământări și analize îndelung elaborate, dar care nu și-au găsit exprimarea necesară. Dacă în 1970 *Evoluția gândirii istorice românești*

poate fi socotită un debut al lucrului istoriografic al profesorului P. Teodor, cartea *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, din anul 2000, deci apărută la o diferență de 30 de ani, poate fi socotită ca un reper final în acest lucru istoriografic. O reflecție germinată în acest interval apare neașteptat surprinsă în această carte, fixând în termeni esențiali ceea ce trebuie să fie istoriografia. Astfel, în această carte dedicată lui Samuil Micu, profesorul P. Teodor face următoarea mențiune: "Istoria istoriografiei ca disciplină autonomă nu se suprapune filosofiei istoriei și nici cercetărilor ce urmăresc evidențierea concepțiilor social-politice. Ea reprezintă succesiunea marilor curente istoriografice care evidențiază atât concepția, cât și maniera de scriere a istoriei". În acest interval de 30 de ani au fost nenumărate tentative de definire a istoriei istoriografiei, dar cea elaborată de lucrarea în care profesorul a investit cel mai mult ca metodă și concepție istorică pare indiscutabil cea mai convingătoare definiție a istoriografiei și cea mai încărcată de profunzime.

Celelalte lucrări de istoria istoriografiei elaborate de-a lungul deceniilor de către profesorul P. Teodor înscriu două direcții predilecte și anume: cea dintâi, dedicată contribuțiilor și operelor unor mari istorici ai secolului trecut, iar cea de-a doua este construită pe istoriografia unor mari probleme, evenimente și fenomene istorice. Aceste două mari direcții se susțin reciproc, în măsura în care cea dintâi este o operă reconstitativă și de analiză, pe când cea de-a doua concentrează contribuții istoriografice diverse pe o temă de maxim interes în istoriografia românească. Astfel, în primul caz sunt discutate operele elaborate de Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, Alexandru Lapedatu, Andrei Oțetea, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, din care apoi se redistribuie și se recompun teme precum orientări în istoriografia românească din deceniul trei al secolului al XX-lea, istoriografia la Universitatea din Cluj (1919-1948), Mihai Viteazul în istoriografia românească, istoriografia răscoalei lui Horea, istoriografia Supplexului, istoriografia Memorandului, istoriografia Unirii Transilvaniei cu România etc. Aceste exemple ilustrează o manieră de lucru, de construire a unui discurs istoriografic în care alternanța dintre analiza unor studii de caz, personalizate de marii istorici, cu sinteza dedicată unei problematice istorice derulează un discurs istoriografic ritmat,

comprehensiv și sistematic. Cele două cursuri editate în anii din urmă, de *Istoria istoriografiei universale* și de *Istoria istoriografiei românești* sunt rezultatul unor remarcabile prestații ale profesorului la catedră de-a lungul anilor. Cele două cursuri, deși distincte din perspectiva curriculum-ului universitar, sunt complementare în esență, întrucât profesorul P. Teodor a proiectat întotdeauna fenomenul istoriografic românesc în desfășurarea și succesiunea marilor curente istoriografice europene.

Opera de **sinteză istorică** a fost un domeniu pe care profesorul l-a servit la mari intervale, în condițiile în care aportul la o sinteză presupune acumulări, experiență și competențe profesionale, validate în timp. A colaborat în 1964 la volumul III al sintezei de *Istorie a României*, contribuind la redactarea capitolului de istorie culturală de la începuturile epocii moderne. Și-a manifestat mai plenar vocația pentru sinteză în volumul *Istoria României*, apărut în anul 1998. Aici, pomind de la concepția pe care și-a asumat-o privind reconstituirea istorică, și anume aceea că evenimentele se subsumează marilor fenomene și procese care au traversat istoria-realitate și care se repercutează într-o viziune problematizată a istoriei, profesorul P. Teodor organizează două secole de istorie-realitate în trei mari probleme: cruciada târzie (ca sinteză de istorie politică), monarhia feudală (ca sinteză de istorie instituțională), secolul luminilor (ca sinteză de istorie națională, culturală, confesională). Este pusă în evidență aici dinamica marilor curente politice, de idei, culturale, care au străbătut și marcat spațiul românesc, proiectat într-o perspectivă regională și supraregională. Dincolo de materialul factual încorporat în discursul istoriografic, ceea ce va rămâne privind scriitura propriu-zisă este o mare abilitate și măiestrie de a acoperi și transmite istoria-realitate, printr-o exprimare contrapunctică cu o corespondență perfectă între referent și narațiunea istorică. Nu în ultimul rând, trebuie remarcat faptul că, pornind de la o asimilare complexă a materialului oferit de surse, izvoare, contribuții istoriografice, istoricul se plasează într-o detașare magistrală față de subiectul tratat, astfel încât profesorul P. Teodor rămâne unul dintre marii maestri ai "perspectivei" în narațiunea istoriografică.

Atunci când am afirmat că monografia intitulată *Sub semnul luminilor. Samuil Micu* este o operă ce încorporează semnificații cu reflecții simbolice, mă refeream la faptul că subiectul Samuil Micu îi deschide activitatea profesională și, fatalmente, i-o încheie. Această lucrare, apărută în anul 2000, este la origine teza de doctorat a profesorului, susținută în anul 1970, este cercetarea cu cea mai îndelungă elaborare din întreaga sa operă științifică. Ea a reprezentat o lucrare de peste trei decenii la umbra lui Samuil Micu și sub semnul luminilor. Este o lucrare monografică exemplară pentru ceea ce înseamnă Școala Ardeleană și, în general, istoria iluminismului românesc. Reconstituirea personalității și operei lui Samuil Micu este, în cele din urmă, un pretext de-a evoca climatul cultural-politic de idei al iluminismului secolului al XVIII-lea, la incidența sa cu lumea românească. Cartea este construită pe tripticul istorie-națiune-confesiune, pe fundalul căruia se conturează personalitatea lui Samuil Micu, într-o triplă ipostază de filosof, istoric și teolog, fapt ce, în cele din urmă, formalizează modelul iluministului român din secolul al XVIII-lea. Structura sau problematica cărții oferă posibilitatea adoptării unei chei de lectură a acesteia. Astfel, tripticul filosoful-teologul-istoricul convoacă ideile care au asamblat marile teme ce-au frământat secolul al XVIII-lea și anume: politica-națiunea-confesiunea.

Realizarea acestei exemplare cărți dedicate lui Samuil Micu a însemnat și sfârșitul unor ezitări determinate de cenzura autoimpusă, de a nu fi atins perfecțiunea în tratarea subiectului, căruia i-a dedicat atât de mulți ani din cariera sa. Aceste ezitări au sfârșit însă și din dorința de a oferi studenților săi o operă la care atât de mult a zăbovit și, în egală măsură, de a se oferi pe sine, dintr-o admirabilă generozitate, ca profesor și cercetător care a acumulat atât de mult și care simțea nevoia interioară de a dăruii și de a comunica. A fost ca nimeni altul într-o permanentă legătură și comunicare cu studenții și tocmai de aceea, a creat o școală în jurul lui. Dincolo de ceea ce se știa și s-a văzut, profesorul s-a aflat într-o relație paideică cu studenții, dar și într-o complicitate academică cu ei, în sensul că s-a autodefini și s-a autovalidat prin studenți. În ultima sa carte, el menționează: "Cred însă că în bună măsură, dacă nu în mare parte, datorez mai mult decât s-ar

putea crede studenților mei, la care am distins cu ani înainte îndemnuri în dialogul nostru cu și fără cuvinte".

A fost un **profesor pentru noi toți**, care până mai ieri era printre noi, în precaritatea vieții și a împrejurărilor de tot felul în care ne mișcăm. De puțin timp a intrat în liniștea și serenitatea unui **capitol de istoriografie românească contemporană**, pe care, cu atâta măiestrie, a ilustrat-o de la catedră. Cu alte cuvinte, profesorul **s-a retras, s-a refugiat** dintre noi, în propriul lui curs universitar. Tocmai de aceea se poate confirma faptul că evocarea profesorului Pompiliu Teodor nu poate fi altceva decât un succint exercițiu de istoria istoriografiei românești contemporane.